

Євгеній Білоножко,
кандидат філософських наук,
ст. викладач кафедри філософії,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ТОТАЛІТАРИЗМ ТА РОДИНА (розгляд проблеми на прикладі націонал-соціалістичної Німеччини)

Belonozhko Evgeny. Totalitarianism and Family (Examination of the Problem by Using the Example of National Socialist Germany).

The article deals with the purposes and means of influence of the totalitarian state in the sphere of private-family. On the example of National Socialist Germany shows the unity of the political, legal and biological in order to achieve the complete subordination of certain ideas.

Keywords: private, public, eugenics, instrumentalism, institutionalization.

Белоножко Евгений. Тоталитаризм и семья (рассмотрение проблемы на примере национал-социалистической Германии).

В статье рассмотрены цели и средства воздействия тоталитарного государства на сферу приватно-семейного. На примере национал-социалистической Германии показано единство политического, законодательного и биологического для достижения полного подчинения определенной идее.

Ключевые слова: частное, публичное, евгеника, инструментализм, институализация.

Феномен тоталітаризму відомий ще з часів античності, але як масштабне та інституалізоване явище він проявився саме у ХХ ст. Як зазначають більшість вітчизняних і закордонних дослідників даної проблематики, тоталітаризм небезпечний намаганням проникнути в усі сфери життя (публічне і приватне стають регламентованими певною ідеологічною позицією). Із усієї палітри тоталітарних держав ХХ ст. у даній роботі ми зосередимо увагу на націонал-соціалістичній Німеччині. Метою нашого дослідження буде виявлення, у який спосіб і з якою метою тоталітарна держава здійснювала втручання у сім'ю, також спробуємо окреслити ті сфери родинної політики, які підпадають під найбільшу загрозу з боку державної політики за умов тоталітаризму.

Даний приклад є класичним для ілюстрації того, як тоталітарна система нищила індивіда. Більшість дослідників тоталітаризму (Х. Аренд, З. Бжезинський, К. Поппер та інші) зосереджують свої дослідження на сфері публічного, передусім політичного, натомість сфера приватного, родинного є мало-дослідженою.

Які риси родини в умовах тоталітарного суспільства є домінуючими? Чому тоталітарна держава зацікавлена в родині і

які механізми вона використовує для більшої інтеграції в родину?

Тоталітаризм не залишає жодного вільного місця для вільного вибору або альтернативи, окрім єдиного і правильного вибору, який вже зроблено вищим керівництвом, що не помиляється. Такий варіант побудови суспільства розповсюджується не тільки на сферу публічного, але й на сферу приватного, а навіть інтимного. Відповідно, сфера родинного життя також підпадає під вплив тоталітарної пропаганди і ставиться під контроль.

Зазвичай вважається, що першим варіантом побудови тоталітарного суспільства була «Держава» Платона, у подальшому більшість утопістів та антиутопістів (Т. Мор, Т. Кампанела і його «Місто Сонця», Дж. Оруел «1984», Р. Бредбері та інші) будували і описували ідеальне суспільство майбутнього за схожою формулою. Але одним із незмінних елементів цих описів було родинне життя. Саме інтегрованість у родинне життя гарантувала всеосяжність і тотальний контроль над особами для їх всезагального ошасливлення.

У декотрих варіантах утопій родинне життя описується як спільне для всіх, тобто все спільне — від жінок до дітей, оскільки саме це гарантує рівність у розвитку і не допускає вивіщення одних за рахунок інших, коштом батьків. Більш суворі моделі суспільства (зрештою у XIX ст. вони навіть апелювали до науковості, а Третій Рейх намагався це втілити) говорили про доцільність втручання держави в процес підбору партнерів для народження майбутніх дітей з метою запобігання дітонародженню хворобливими громадянами. Так само антиутопісти відзначали, що саме інтеграція в родинне життя гарантувала тотальний контроль за громадянами, безособовість, а відсутність чуттєвості є гарантією того, що громадянин перш за все буде прив'язаний до соціуму, а не до особи, з якою ділить ліжко.

Хоча описи утопістів та антиутопістів видаються мало реальними і майже не спроможними до втілення, однак історія доводить, що більш або менш успішні спроби це зробити були здійснені Гітлером, Сталіним, Червоними Кхмерами та у Китайській народній республіці (КНР). Чи їхня спроба втручання в родинне життя вдалася? Що саме на думку тоталітарних ідеологів є найважливішим і одночасно найнебезпечнішим елементом родинного життя для цих систем?

Консервативна теорія виступає за тісну співпрацю між державою та родиною у зв'язку з тим, що саме родина прищеплює традиційні цінності, такі як патріотизм, відповідальність перед суспільством (державою) і народження дітей і виховання їх відповідно до заповітів батьків. Відповідно, кожна держава зацікавлена в тому, щоб населення збільшувалося і було виховане в почутті відповідальності за державу.

Держава становить цінність саму по собі тільки і виключно тому, що є спільним домом. Саме дана теза може охарактеризувати традиційний підхід, у якому було бажано виховувати дітей у родинах. Найяскравішим свідченням на користь даної тези є прагнення кожної держави впливати на народжуваність. Якщо Західний Світ шукає способу ефективного стимулювання народжуваності з метою вберегти себе від майбутнього старіння населення, то Китай, наприклад, бореться із проблемою перенаселення. Так чи інакше, держава ніколи не відмовиться від прагнення контролювати сферу інтимності своїх громадян, проте саме ступені заангажованості держави у сферу особистого є критерієм того, чи ми маємо справу із тоталітарною системою чи із демократичною системою, що використовує засоби стимуляції тієї чи іншої сили (економічної, емоційної, соціальної) на людину.

Варто спробувати визначити, де саме починається межа, яку у демократичному суспільстві не можна перейти, не втрутившись у сферу інтимного.

Кожна держава діє тільки і виключно у власних інтересах, але тільки ступінь зухвалості і цинізму, з яким вона це робить є визначенням того, чи ця держава є тоталітарна чи демократична. Кожна держава так чи інакше коштає своїх громадян обстоює свої абстрактні ідеї.

Державну інтеграцію у сферу родинного життя можна описати як двоступінчасту. Спочатку держава піклується про народжуваність, що пов'язана із бажанням забезпечити себе якомога більшою кількістю робочих рук, які б гарантували економічний добробут. Для кожної держави наявність працездатних громадян є гарантією економічного розвитку. Напевно єдиним винятком із цього правила є Китай, через перенаселеність якого уряд змушений пропагувати народження лише однієї дитини або, взагалі, заохочувати не народжувати дітей. Другим етапом можна назвати прагнення будь-якої держави виховати лояльних громадян, які б дбали і про інтереси країни. Саме ступінь впливу на громадян у сфері виховання є тим показником, що свідчить про те, чи є ця держава тоталітарною, чи все ж таки тяжіє до демократичного устрою. Адже саме виховання, а особливо — у дитинстві та в родині, є тією вирішальною силою, що формує особистість у її подальших вчинках на арені соціального життя. Зрозуміло, прагнення будь-якої держави виховати лояльного громадянина, адже це — запорука самозбереження та розвитку, проте розвиток будь-якої інституції не може відбуватися будь-якою ціною, а особливо — за ціну життя молоді людини. Видається логічним у даному контексті визначення тієї межі лояльного виховання особи як першого місця соціалізації людини, яке переступили тоталітарні режими.

Отож, що ж саме чинила із родиною націонал-соціалістична влада для того, щоб ефективно виховати для себе максимально

відданих громадян? На які сфери родинного життя було здійснено вплив?

На дані питання варто відповідати, спираючись на історичні факти, тому спочатку буде представлено деякі документальні свідчення злочинної діяльності та того, що було передбачено не тільки ідейними програмами, але й конкретною діяльністю.

Засновки націонал-соціалістів подібні до комуністів 20—30-х років ХХ ст.; для перших у побудові суспільних відносин наріжним каменем стало поняття раси, для інших — клас. В обох теоріях представлено розуміння розуміли, що без індивідумів, які будуть переконані та підкорені, не можна збудувати міцної та довговічної державної машини. Тому будь-який прояв інакшості не тільки у політичному вимірі, а навіть у сексуальному, переслідувався державою і карався. «Сексуальне життя вже не може бути приватною справою, оскільки воно стосується виживання цілого народу. Нація з великою кількістю дітей може заволодіти світом, нація, що расово чиста, але має мало дітей, вже однією ногою стоїть у могилі»¹ — так говорив Гітлер, про необхідність винищення інших народів і причини, чому потрібно дбати про якомога більше народження в Німеччині.

Передісторію німецького націонал-соціалізму можна дошукувати і в музиці Вагнера, і в філософії Ніцше, або виявити її у соціально-політичній ситуації після Другої Світової війни, але безперечним є те, що *в основі демографічної (про-родинної) політики III Рейху була еugenіка та расова гігієна*. Дану тезу підтримують більшість дослідників зокрема К. Столихво, К. Узарчик, Г. Моссе (G. Mosse), Д. Шмітц-Кюстер (Schmitz-Küster), Г. Шаффт (G. Schafft), Я. Мікульські, проте зв'язок расової гігієни та расизму в націонал-соціалістичній Німеччині на початку не видався таким негативним і злочинним, так як це видається із перспективи Голокосту².

Іншим істотним моментом родинної політики часів III Рейху, на противагу СРСР, була репресивна політика, де проводилась, перш за все, пропаганда та агітація, які мали б сприяти побудові нової моделі родини.

Але перший крок, який радянська влада та гітлерівська Німеччина разом робили у площині пропаганди: проводились численні лекції, як в університетах, так і серед пересічних громадян. Такі вистави називали «Стримане життя», «Переказувачі життя» тощо, головним завданням яких було показати громадянам, що нордична раса під загрозою через малий процент народжуваності, показати якісно вищий рівень у культу-

¹ *Vijn-Boska I.* Homoseksualizm w nazistowskich Niemczech — Режим доступу: <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4902> — Заголовок з екрану.

² *Uzarczyk K.* Podstawy ideologiczne higieny ras i ich realizacja na przykładzie Śląska w latach (1924—1944) wyd. Adam Marszałek Toruń 2003. — S. 349.

рному плані, представників Німеччини. Наприклад, провідним гаслом вистав з 1933 року було: « Одруження не може бути ціллю саме по собі, а мусить служити вищим цілям — примноженню та утриманню роду та раси». Не менш популістичним був декалог заповідей для майбутнього подружжя :

1. Пам'ятай про те, що ти Німець.
2. Якщо ти не обтяжений спадковою хворобою, твоїм обов'язком є одружитися.
3. Дбай про чистоту свого тіла.
4. Дбай про чистоту душі та розуму.
5. Як Німець вибери партнера тієї самої нордичної крові.
6. Вибираючи дружину, запитай її про предків.
7. Здоров'я — це умова фізичної краси.
8. Одружуйся тільки по коханню.
9. Не шукай компаньйона, але товариша для майбутнього подружжя.
10. Старайся народити якомога більше дітей³.

Такі заповіді на початку мали бути лише елементом пропаганди, як і більшість гасел, що використовувалися у передвиборчій компанії 1933 року і в перші роки після неї. Гітлер і його оточення розуміли, що не зможуть досягнути усієї повноти влади над родиною, а відповідно і над суспільством, якщо даний декалог не буде кодифіковано. Адже для тоталітарної ідеології не важливий індивідуум з його потребами та особистістю, тоталітарна система намагається побудувати суспільство на основі єдиної і слушної моделі.

«Держава, — як стверджував професор Стеск, — має в певних випадках не тільки право, але й обов'язок до інтеграції у «особисту свободу» індивіда. Оскільки ми не живемо у пустому просторі, а як члени спільноти народів пов'язані між собою, Держава як вождь і виконавець має священне право від кожного прагнути жертви на користь спільноти. Індивідуум мусить менше звертати уваги на права, ніж на обов'язки, а найшляхетнішим є обов'язок стосовно спільноти нашого народу ...Елімінація менш вартісних рис має супроводжуватись пропагандою більш вартісних якостей. Боротьба з дегенерацією має йти у парі з ушляхетненням. У цьому полягає друге позитивне завдання держави — охорона здорової спадковості»⁴. Такі заклики псевдо-науковців почали поширюватись ще за часів Веймарської республіки, тому не дивно, що Гітлер, який зачитувався книгами А. Гобіно (A. Gobineau) чи Фрітше (Fritscha), прийшовши до влади, у перші роки почав змінювати матримоніальне законодавство. Така діяльність була пов'язана із натуральними потребами суспільства, що програло брутальну війну. Проте підстави до про-родинної полі-

³ *Uzarczyk K.* Podstawy ideologiczne higieny ras i ich realizacja na przykładzie Śląska w latach (1924—1944) wyd. Adam Marszałek Toruń 2003. — S. 183.

⁴ *Ibid.* — S. 184.

тики Гітлера були не тільки пов'язані із необхідністю робочої сили для відбудови повоєнної Німеччини, про-родинність була пов'язана із ідеологією — Blut und Boden (Крові та Землі) і мала відбуватися тільки виключно згідно норм; біологічна та культурна спадщина мали базуватися на абсолютній цілісності населення на території, де проживають німці. Тому було необхідно перевірити кожного німця окремо і визначити для нього відповідне місце для проживання, згідно з його походженням як біологічним (расовим), так і культурним. Ідея селекції населення була також причиною впровадження законодавства, яке б регулювало матримоніальні стосунки згідно з расовою політикою.

Расова політика була відображена у матримоніальному законодавстві III Рейху. Націонал-соціалістичне право прагнуло регулювати всі прояви суспільного життя без винятку.

Головна етична проблема в стосунках держава—родина є предметне і безособове трактування родини. Для держави сім'я не може бути інституцією чи засобом, який народжує дітей для того, що держава функціонувала. Саме таке предметне трактування є найгіршою формою традиціоналізму. Піклування про народжуваність необхідне, оскільки без нього держава не може функціонувати.

Першими кроками було загострення питання щодо заборони абортів у травні 1933 року. Для Г. Гітлера аборти в Німеччині асоціювалися із соціалізмом епохи Веймарської республіки та ліберальними поглядами на родину та на жінку тих часів. Варто відзначити, що незважаючи на те, що аборти за тих часів були досить небезпечними для здоров'я, це був єдиний спосіб контрацепції і трактувався тогочасними феміністками як форма незалежності у патріархальному світі. Тому не дивно, що нова влада протилася абортам.

А вже у липні того самого року було ухвалено перший законодавчий акт із так званих расово-селекційних законів, що мали на меті регулювати процес народжуваності в III Рейху: це був «Закон про запобігання прокреації осіб спадково хворих». Цей закон мав запобігати народженню дітей у людей із спадковими хворобами, з цією метою передбачалась їх стерилізація. Згідно закону наступні хвороби кваліфікували хворих до примусової стерилізації:

- 1) вроджена розумова відсталість;
- 2) шизофренія;
- 3) психоз маніакально-депресивний;
- 4) спадкова епілепсія;
- 5) спадкова сліпота;
- 6) спадкова глухота;
- 7) хронічний алкоголізм.

Окрім зазначених хвороб, до переліку осіб, що підлягали стерилізації, на практиці відносилися: «асоціальні елемен-

ти», до яких відносились гомосексуалісти, сексуальні збоченці та злочинці, жебраки, проститутки, жінки із великою кількістю позашлюбних дітей. Проте *офіційно хворих і асоціальних не пов'язували між собою, щоб підкреслити, що стерилізація для хворих не є карою, а лише засобом зменшити видатки на службу здоров'я*. Переконати населення у необхідності даних дій влада намагалася за допомогою пропаганди. Так було розпочато кампанію по переконанню населення, що в суспільстві існують більш вартісні і менш вартісні громадяни. Саме таке завдання мали на меті фільми «Спадковість», «Жертви минулого» або підручник «Математика на службі народно-політичного вчення» виданий у 1935 році Адольфом Корнера, де безпосередньо вираховано, як і скільки Рейх може заощадити, якщо елімінує хворих. У 1933 році пропагандою стерилізації займалася партійна газета «Schlesische Tageszeitung», переконуючи у необхідності стерилізації, як засобі заощадження 2 млрд рейхсмарок. «Закон про запобігання прокреації осіб спадково хворих» був лише прелюдією програми Т-4, що розпочалася у 1939 році і передбачала цілковиту екстермінацію хворих і частини соціально і расово небажаних громадян.

Отож, перший крок було зроблено: націонал-соціалісти (влада) поділили громадян на категорії і визначили тих, хто має народжувати дітей, а хто ні, хто є вартісним для суспільства, а хто ні. Першою ознакою вартості було здоров'я, потім додали расові критерії.

Мала місце дискримінація євреїв у справі одруження. Крім широкої кампанії на шпальтах «славнозвісної» «Schlesische Tageszeitung», ганьбилися не тільки шлюби, де один із партнерів був євреєм, а засуджувались навіть танці у товаристві євреїв. Також відбувалися демонстрації та недільні походи із плакатами родин, де один із партнерів був євреєм, а інший німець. Газета публікувала листи підтримки в антисемітські кампанії та листи покаяння від німців, які вирішили розірвати будь-які стосунки із євреями⁵. Дана пропагандистська кампанія була початком і подальшою легітимізаційною кампанією нового Шлюбного законодавства (1935 і 1938 рр.). Так «Законом про охорону німецької крові і честі» *подружжя було визнано за публічну інституцію, що мала служити охороні і підтримці біологічного тривання раси*, новий закон також накладав обмеження у сфері вибору партнера і самої можливості укладання шлюбу. Тому було впроваджено заборону укладання шлюбів як неформальних зв'язків між євреями та особами німецької та близької крові. Порушення даного закону каралося позбавленням волі до 2 років, інформація про такі вироки часто публікувалася у місцевій пресі. Це був перший крок на

⁵ *Uzarczyk K.* Podstawy ideologiczne higieny ras i ich realizacja na przykładzie Śląska w latach (1924—1944) wyd. Adam Marszałek Toruń 2003 — S. 201—202.

шляху визначення державою того, з ким громадянин має право підтримувати інтимні стосунки. Потрібно відзначити, що особливу увагу зверталось на німецьких кандидатів, що здатні були до прокреації. Інструкція до уже згаданого закону говорила, що заборона ця є обов'язковою, коли можна очікувати потомства. Для націонал-соціалістів людина була важливою з огляду на те, чи могла вона народити якісне потомство. Важко уявити, що могло би бути, якби тогочасна медицина володіла сучасними методами *in vitro*. Наступним кроком у про-родинній політиці був «Закон про охорону подружнього здоров'я» (18 листопада 1935 року). Даний закон впровадив цілковиту заборону одруження, якщо принаймні один із наречених:

- a) хворий на інфекційну хворобу, яка може загрожувати майбутньому подружжю або потомству;
- b) був позбавлений громадянських прав або знаходиться під опікою лікарів;
- c) хворий на психічний розлад (шлюб з такою особою не є бажаним з огляду на інтереси спільноти);
- d) хворіє на хворобу спадкову, згідно з «Законом про запобігання прокреації осіб спадково хворих»⁶.

Також, передбачалось впровадження обов'язку представлення свідоцтв здатності до подружнього життя. Хоча з огляду на сучасне шлюбне законодавство ці умови видаються слушними, але відмінність сучасного законодавства від згаданого полягає у тому, що сучасне передбачає заборону укладання шлюбу передусім особам, які не дієздатні. Тобто, заборона одружуватись для людини психічно хворої є тільки у випадку, коли вона визнається такою, що не здатна відповідати за свої дії. У випадку, коли йдеться про тяжку хворобу та при умові, якщо про неї знає інша сторона, такий шлюб є дійсним. Закони гітлерівської Німеччини передбачали запобігання можливого народження небажаних громадян, тобто таких, що не відповідають певним критеріям. Посвідчення щодо здатності до шлюбу мало виконувати селекцію (у подальших інструкціях і розширеннях відбулись уточнення, що асоціальні елементи, такі як жебраки, злочинці, проститутки, гомосексуалісти та інші, отримували заборону щодо одруження, під час війни була дещо послаблено заборону до учасників бойових дій та осіб, що могли бути придатними з огляду на вартісний генетичний матеріал, усі дії расово-спадкових комісій мали розглядатися з огляду на генетичну вартість тієї чи іншої особи). Зрозуміло, що такі процедури та оцінювальні комісії призвели до маси особистих трагедій. Заборони одружуватись спричинили поширення конкубінату, для боротьби з яким у 1937 р. була видана постанова, яка передбачала попередження осіб, які утримували нелегальні інтимні стосунки і у разі відсутності

⁶ *Uzarczyk K.* Podstawy ideologiczne higieny ras i ich realizacja na przykładzie Śląska w latach (1924—1944) wyd. Adam Marszałek Toruń 2003 — S. 203.

реакції поліція мала право застосувати домашній арешт із подальшим висланням до концентраційного табору на неокреслений час.

Законодавчим вінцем мав бути новий сімейний кодекс ухвалений у липні 1938 року. У ньому передбачалося, зокрема, зниження подружнього віку для дівчат до 16 років, але найважливішим була можливість розлучитися, якщо одна із сторін без причин не бажала мати дітей або передчасно стала безплідною. Як бачимо, наступний законодавчий акт і наступні регуляції пов'язані виключно із дітонародженням.

Отже, родинне законодавство III Рейху опиралось на інструментальне трактування родин, пропаганда була лише засобом для підготовки суспільної думки до законів, які впроваджувалися. Держава визначала, хто з ким має одружитися та народити дітей, для тоталітарної Німеччини справа родини стала публічною. Невиконання законів расової гігієни передбачало не тільки суспільне осудження, а передусім кару — починаючи від домашнього арешту і закінчуючи концентраційним табором. Та окрім правового поля передбачалась зміна моралі родинного життя та спроби штучним способом підвищити кількість народжуваності.

Першим кроком на даному шляху було заснування програми «Ліберсборн» у 1935 році⁷.

Другою програмою, націленою на збільшення чисельності народонаселення, був грабунок дітей (*Raub der Kinder*) вивезення із окупованих територій дітей до 2 років і їх германізація. Дана діяльність розпочалася майже відразу після початку війни, вже у 1939 році було сформовано план діяльності, а у 1940 році було розпочато його втілення із подальшим розширенням на ново окуповані землі.

Загальна кількість дітей, викрадених по даній програмі, за різними оцінками від 100 до 200 тис. осіб⁸.

Про-родинна політика III Рейху опиралася виключно на кількісних вимірах можливо народжених дітей. Владу цікавило «життя людської особи» не як цінність сама по собі, а виключно з огляду на расову цінність, найстрашнішими були вчинки стосовно родини такі як германізація дітей та ідеї народження дітей поза шлюбом виключно з рації збільшення їх кількості. *Націонал-соціалісти трактували родину інструментально* від самих початків своєї влади. В травні 1933 року закон про заборону абортів був ще більш загострений, у липні прийнято «Закон про запобігання прокреації осіб спадково хворих», у листопаді 1935 року прийнято закон про охорону подружнього здоров'я, у грудні 1935 року розпочато програму «Ліберс-

⁷ Schmitz-Köster D. W imię Rasy (Dzieci dla Führera — mity i rzeczywistość) tłum. Ryszard Wojnakowski wyd. TRIO Warszawa 2000 — S. 239.

⁸ Hrabar R. «Lebensborn» czyli Źródło życia., Wyd. 3 uzup. Śląsk Katowice., 1980. — S. 28.

борн», у 1937 році Міністерство внутрішніх справ видало інструкцію у боротьбі із конкубінатом, у липні 1938 року прийнято новий сімейний кодекс, але найбільш неоднозначним було «Розпорядження до останніх синів» видане Гімлером у 1942 році, у 1943 році аборт карався смертною карою. Ці всі законодавчі акти були націлені на контроль приватності у родині, тим самим мали сприяти збільшенню народжуваності.

Наприкінці, варто додати, що на початок ХХ ст. суспільна думка була досить прихильно налаштована до різного роду євгенічних намірів та ідей штучного поліпшення людського гатунку; зокрема, першою державою, а точніше одним із штатів Америки, що впровадила стерилізацію з огляду на євгеніку була Пенсільванія, 1905 рік. До 1934 року 27 штатів США впровадило стерилізацію на основі соціально-медичних показників. В Європі стерилізація діяла в таких країнах, як Норвегія, Данія, Фінляндія. Хоча мотиви діяльності всіх держав були подібні, запобігання народженню хворих громадян, але тільки гітлерівська Німеччина розгорнула масштабну кампанію по втіленню євгенічних ідей на практиці. Стерилізація досягнула гігантських розмірів, у сотні тисяч (в інших країнах кількість стерилізованих не перевищувала 10 тис.), також у Німеччині під параграф стерилізації підпала велика кількість осіб зазначених як асоціальні, тобто таких, що не можуть утримувати родину, заробляти на себе або ведуть аморальний спосіб життя (гомосексуалісти, жінки з великою кількістю позашлюбних дітей, проститутки та ін.). Німецька стерилізація була також лише першим кроком до цілковитої екстермінації певної частини населення з огляду на расові та євгенічні якості.

Прояви крайнього ліберального погляду на родину призводять до нівеляції статевої та соціального значення шлюбу, як інституту фундаментального для функціонування суспільства. Проте крайній консерватизм призводить до патологічного патерналізму, який проявляється у бажанні впливати на всі сфери родинного життя, тим самим нівелює приватність (намагаючись регламентувати дії особи навіть у ліжку).

Стаття надійшла до редакції 04.07.12